

Види юридичних осіб в сучасному цивільному праві

Блащук Тетяна Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін НаУОА

Будучи досить складним по своїй природі правовим явищем, юридична особа може розглядатися у багатьох аспектах. Тому і різних класифікацій юридичних осіб може бути тим більше, чим ширше перелік юридичних осіб і чим значніше відмінності одних організацій від інших¹.

Цінність будь-якої наукової класифікації полягає в систематизації знань про предмет, без якої неможливо ні подальший розвиток, ні застосування цих знань. Однак побудувати адекватну систему знань з розрізнених фактів можна тільки на основі правильно обраних критеріїв, що відображають найбільш істотні взаємозв'язки, відносини, властивості предмета. Місце, що юридичні особи займають у системі майнових відносин суспільства, своєрідність переломлення в цьому правовому інституті фундаментальних економічних категорій дозволяють визначити найбільш важливі підстави їхньої класифікації. Соціальна цінність інституту юридичної особи втілюється насамперед у тому корисному навантаженні, що він несе суспільству, т.б. в його функціях, що також впливають на систематизацію юридичних осіб. Нарешті, особливості законодавчого нормування правового положення юридичних осіб дозволяють сформулювати ряд практично важливих класифікаційних критеріїв².

Питання про види юридичних осіб в новому Цивільному кодексі України вирішується в ст. 81, яка здійснює їх класифікацію за таким критерієм як порядок створення, відповідно до якого юридичні особи, поділяються на *юридичних осіб приватного права, які створюються в нормативно-явочному порядку* та *юридичних осіб публічного права, які створюються в розпорядчому порядку*.

У випадку, якщо юридичні особи публічного права приймають участь у цивільних відносинах, то на них поширюються положення Цивільного Кодексу, якщо інше не встановлено законом. При цьому всі юридичні особи є або *об'єднання осіб*, або *об'єднання майна*, або *об'єднання осіб і майна*.

Невичерпний перелік видів організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права приведений у ст. ст. 83-85 ЦК - юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Приймаючи до уваги вищевказаний критерій поділу, до юридичних осіб, заснованих на об'єднанні осіб Цивільний кодекс відносить товариства, оскільки відповідно до нього *товариством* є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Відповідно установи слід віднести до юридичних осіб, заснованих на об'єднанні майна, оскільки відповідно до ЦК *установою* є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Такий поділ юридичних осіб є традиційним для доктрини пандектного права (Німеччина, Швейцарія), що розрізняють корпорації (союзи) і установи. Корпорації характеризуються наявністю членства, загальної для багатьох учасників мети, незалежністю свого існування від зміни учасників. Установи, навпроти, звичайно створюються одним засновником, що сам визначає і мету юридичної особи, і склад майна, необхідний для їхнього досягнення. У юридико-технічному плані ця класифікація має величезне значення, оскільки необхідність оформлення колективних інтересів, актуальна для законодавства про корпорації, може не прийматися в розрахунок при конструюванні норм про установи.

¹ Цікаве порівняльно-правове дослідження поняття і видів юридичних осіб (у першу чергу комерційних) у російському й американському цивільному праві міститься в роботі: Сиродоева О. Н. Акціонерне право США і Росії (порівняльний аналіз). М., 1996.

² Про підстави класифікацій і класифікаціях юридичних осіб див. також: Цивільне право. Підручник. У 2-х т. / Під ред. Е. А. Суханова. Т. 1. М., 1993. С. 86—90.

До юридичних осіб корпоративного типу можна віднести всі юридичні особи, для досягнення статутних цілей яких необхідне поєднання зусиль декількох осіб (учасників). Тоді як некорпоративні юридичні особи («установи» у пандектній традиції) для досягнення своїх цілей потребують лише майна і тому можуть обходитися єдиним засновником: такі, наприклад, унітарні підприємства, фонди, установи і державні корпорації. Досить зручним зовнішнім критерієм розмежування тих і інших видів юридичних осіб може виступати наявність або відсутність членства в організації.

Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (*підприємницькі товариства*), можуть бути створені лише як *господарські товариства* (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або *виробничі кооперативи*.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом. Непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

В зв'язку з прийняттям Господарського кодексу, який вступив в дію одночасно з ЦК, виникла проблема як теоретична, так і практична – з'ясувати співвідношення норм вказаних кодексів, в тому числі щодо видів організацій - юридичних осіб.

Так, зокрема, ЦК в ст. 113 п. 1 визначає господарське товариство (як один з видів підприємницьких товариств) юридичну особу, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. З врахуванням попередньо сказаного визначення товариства можна сказати, що господарським товариством є таке об'єднання осіб, в якому наявне членство і формується статутний (складений) капітал поділений на частки між учасниками.

Натомість в ст. 79 ГК господарськими товариствами визнаються *підприємства* або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом *об'єднання їх майна і участі* в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

З такого визначення господарського товариства випливає кілька важливих моментів. По-перше, ГК визнає господарське товариство об'єднанням не лише осіб, але й майна, що вступає в протиріччя з ЦК.

По-друге, ГК визнає підприємство в якості одного з видів господарських товариств (ст. 79 ГК). Відповідно господарські товариства можуть створюватись у формі підприємств (гл.7 ГК) або інших видів товариств (суб'єктів господарювання як вказує ГК), як то банки, страхові товариства тощо. При цьому норма ст. 79 ГК входить в протиріччя з нормою ст. 80, яка має назву “Види господарських товариств” і відносить до них акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства (ЦК дає такий же перелік господарських товариств). Таким чином, в одній статті ГК вказує, що підприємство є господарським товариством, в іншій даючи вичерпний перелік господарських товариств, не згадує про підприємство.

Постає питання, що ж таке є підприємство.

ЦК не згадує підприємство серед організаційно-правових форм юридичних осіб, відносячи його не до суб'єктів, а до об'єктів цивільного права. Відповідно до ст. 191 ЦК підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності.

Натомість, ГК в ст. 62 відносить підприємство до організаційних форм господарювання і вказує, що це є самостійний *суб'єкт господарювання*, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Таким чином, виходячи з норм ГК можна сказати, що підприємство є юридичною особою заснованою на об'єднанні майна та / або осіб, відтак відповідно до ЦК воно може бути створене у формі товариства, установи чи в іншій формі.

У залежності від форми власності, що лежить в основі юридичної особи, виділяються державні і приватні (недержавні) юридичні особи. Значення такого розподілу стає зрозумілим, якщо врахувати, що державні юридичні особи (навіть комерційного характеру) з необхідністю повинні переслідувати загальнодержавні інтереси, чим і обумовлюється специфіка їхнього правового регулювання. У даній класифікації можна доглянути пряму аналогію з розподілом організацій на юридичних осіб публічного і приватного права.

Відповідно до ГК, залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Уважний аналіз норм ГК покаже істотну невідповідність його ЦК в частині виокремлення форм власності і відповідно видів підприємств. Така невідповідність проявляється в тому, що ЦК не виділяє колективної форми власності, відносячи відповідно такі види підприємств до приватної власності юридичних осіб. Відтак, норми ГК в цій частині необхідно розглядати як такі, що суперечать ЦК і застосовувати норми ЦК як акту, що визначає форми власності в Україні і відповідає Конституції. Остання теж не містить колективної форми власності.

У разі якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств. Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються середніми.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Комерційні і некомерційні організації розділяються по тому, які основні цілі їхньої діяльності: отримання прибутку, а також його розподіл між учасниками, або інші мета, не зв'язана з

підприємництвом. За загальним правилом, некомерційні організації вправі здійснювати підприємницьку діяльність лише остільки, оскільки це необхідно для досягнення їхніх статутних цілей. При цьому вони не вправі розподіляти отриманий прибуток між своїми учасниками.

У залежності від складу засновників можна виділяти: юридичні особи, засновниками яких можуть виступати тільки юридичні особи (союзи й асоціації), тільки держава (казенні підприємства і державні корпорації) або ж будь-які, за окремими виключеннями, суб'єкти права (всі інші юридичні особи).

Різний характер прав учасників у відношенні майна юридичної особи дозволяє виділити:

— організації, на майно яких засновники мають *право власності або інше речове право*: державні і комунальні унітарні підприємства, а також установи;

— організації, у відношенні яких їхні учасники мають *зобов'язальні права*: господарські товариства, кооперативи, некомерційні партнерства, державні корпорації.

— організації, у відношенні яких їхні учасники *не мають майнових прав*: суспільні об'єднання, релігійні організації, фонди, об'єднання юридичних осіб і автономні некомерційні організації.

У залежності від обсягу прав самої юридичної особи на використовуване їм майно можна розрізняти:

— юридичні особи, що володіють *правом оперативного керування* на майно: установи і казенні підприємства;

— юридичні особи, що володіють *правом господарського відання* на майно: державні і комунальні унітарні підприємства (крім казенних);

— юридичні особи, що володіють *правом власності* на майно: всі інші юридичні особи.

Господарські товариства можна класифікувати по тому, що більш важливо для учасників: об'єднання їхніх особистих зусиль для досягнення підприємницьких цілей або об'єднання капіталів.. Поряд з цим по ступені збільшення підприємницького ризику учасників господарчі товариства і товариства можуть вибудовуватися в наступний ланцюжок: повне товариство, товариство на вірі, товариство з додатковою відповідальністю, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство.

По складу установчих документів розмежовуються *договірні юридичні особи* — повні і командитні товариства, а також *статутні юридичні особи*. Почасти ця класифікація підривається появою державних корпорацій, що діють узагалі без яких-небудь установчих документів (їхня роль виконує закон, яким засновується відповідна державна корпорація).

Знання організаційних і правових ознак, що визначають форму юридичних осіб, дозволяє компетентно орієнтуватися у всьому різноманітті учасників економічних, підприємницьких відносин. За допомогою зазначених ознак можна незалежно від конкретної економічної діяльності юридичних осіб чітко визначати особливості їхніх правових можливостей, обов'язків і юридичної відповідальності, по властивим їм загальним параметрам порівнювати різні юридичні особи між собою і на основі всього цього робити обґрунтовані практичні висновки. Наприклад, громадяни, самі учасники економічних, підприємницьких відносин можуть, таким чином, у залежності від переслідуваних цілей вибирати собі більш надійних ділових партнерів, а органи державної влади й органи місцевого самоврядування — дієвіше здійснювати контроль за дотриманням законодавства юридичними особами різних організаційно-правових форм, ефективніше налагоджувати взаємодія з ними. Якщо організаційно-правова форма перестає задовольняти інтереси юридичної особи, то це не тягне необхідності ліквідації такої особи й утворення нового. Обрана при створенні юридичної особи організаційно-правова форма надалі може бути змінена шляхом його реорганізації.